

Vasilka Radeva

Sofijski Uniwersytet św. Klimenta Ochrydzkiego, Wydział Filologii Słowiańskiej
Sofia
v.radeva@rangelov.net

Ideograficzny słownik gwar języka bułgarskiego **– koncepcja i struktura**

Abstrakt: W artykule opisano kolejne etapy powstawania oraz przybliżono koncepcję stworzenia *Ideograficznego słownika gwar języka bułgarskiego*, który w swym zamyśle i strukturze znacznie różni się od dotychczas publikowanych słowników gwarowych. Słownictwo w nim zgromadzone daje pełen obraz bogactwa leksykalnego i zasobów znaczeniowych gwar bułgarskich, a szeroki wybór różnych cech motywacyjnych, używanych przy tworzeniu nazw dialektalnych, uwidacznia różnorodność aspektów etnolingwistycznych języka bułgarskiego.

Słowa kluczowe: słownik ideograficzny, słownictwo gwarowe, heteronimy, nazewnictwo

Abstract: *An Ideographic Dialectal Dictionary of the Bulgarian Language – the Concept and Structure.* In its structure and conception the ideographic dialectal dictionary of the Bulgarian language differs considerably from all interpretative dialectal dictionaries published so far. The words offered in it make it possible to present from another aspect a complete picture of the lexical wealth and the denotative resources of the Bulgarian dialects. The choice of different motivational features in the formation of derivatives created in the various dialects to denote the same entity is related to the ethnocultural specificity of the native speakers (or users) of Bulgarian.

The completion and publication of the first volume (A–D) are preceded by the make-up of the vocabulary of the whole dictionary, which gives an idea of its structure and character. The collected material, which is yet to be structured into dictionary entries, is arranged according to the semantically corresponding literary designations presented alphabetically.

While collecting and processing the material, an endeavour was made to encompass diachronically the whole territory of the Bulgarian language, making use not only of Bulgarian published sources. This is the first generalizing lexicographical work which includes data from all the dialects representing the lexical system both from the Bulgarian language region and from the Bulgarian diaspora.

The ideographic dictionary will make it possible to use the collected and lexicographically processed material for academic purposes by making it accessible to Bulgarian and foreign linguists in studying the history of the Bulgarian language and the tendencies in its development. It will contribute as well to the scientific explanation of the peculiarities which not only connect but also differentiate the Bulgarian language from the other Slavic and Balkan languages.

Keywords: ideographic dictionary, dialect word, heteronyms, dialect nomination

Идеографският диалектен речник на българския език (ИДРБЕ 2012), którego pierwszy tom (zawierający pojęcia od litery A do D) został wydany w 2012 roku staraniem jego autorów (Todor Bojadżijew, Władimir Żobow, Georgii Kolew, Maksym

Mładenow, Darina Mładenowa i Wasilka Radewa), jest rezultatem wieloletnich wysiłków i wytrwałej pracy trzech pokoleń językoznawców, którzy za wspólny cel postawili sobie kompleksowe udokumentowanie całej złożoności i bogactwa leksykalnego gwar bułgarskich.

Historia *Ideograficznego słownika gwar...* tworzyła się jeszcze na długo przed wydaniem samego dzieła. Idea jego powstania związana była z pracą i planami badawczymi znanego bułgarskiego dialektologa – profesora Stoiko Stoikowa (1912–1969), pod którego naukowym kierownictwem zdołano przygotować *Български диалектен атлас* (БДА), uważany za największe dokonanie bułgarskiego językoznawstwa w drugiej połowie minionego wieku. Wyrazem naukowych zainteresowań leksyką dialektologiczną S. Stoikowa było nie tylko przygotowanie i wydanie w latach 1962–1981 dziesięciotomowego, monumentalnego cyklu *Българска диалектология. Проучвания и материали* (БДПМ, I–X), zawierającego przebogaty zestaw leksykalny pochodzący z różnych gwar języka bułgarskiego, ale także stworzenie kartoteki dialektologicznej przy Katedrze Języka Bułgarskiego na Wydziale Filologii Słowiańskich Uniwersytetu Sofijskiego, której niezwykle solidne fundamenty oparte zostały na ponad 250 studenckich pracach dyplomowych, osobiście nadzorowanych i wypromowanych przez profesora.

Wiedza i doświadczenie zdobyte podczas badań nad dialektami bułgarskimi, które opisane zostały w kilkukrotnie wznawianej książce zatytułowanej *Българска диалектология*, dały uczonemu solidny punkt wyjścia i cenną możliwość zorganizowania studenckiej grupy badawczej, która, korzystając ze źródeł pisanych, opublikowanych od początku XX wieku do dnia dzisiejszego, wyekscerpowwała i skatalogowała dialektologiczne materiały słownikowe. Oprócz prac dyplomowych i materiałów pochodzących z tak zwanego *Archiwum prof. Romańskiego* posłużono się ponad 300 specjalnie wyselekcjonowanymi publikacjami zawierającymi leksykę gwarową.

Kiedy w roku 1969 opublikowano *Проект за Идеографски речник на българския език* (Projekt 1969), Katedra Języka Bułgarskiego dysponowała już kartoteką materiału dialektologicznego gromadzonego od ponad 15 lat. Dało to S. Stoikowowi możliwość opracowania, we współpracy ze swoim utalentowanym uczniem i kolegą, M. Mładenowem, koncepcji i struktury słownika. W założeniach miał on systematyzować bogactwo leksykalne gwar bułgarskich w ich odniesieniu do języka literackiego. Od owego czasu kontynuowano pracę nad wzbogacaniem i porządkowaniem kartoteki słownika, jak również nad przygotowaniem do druku jego pierwszego tomu, tak aby można było przedstawić kompletną panoramę dialektologiczną języka bułgarskiego w całej jej leksykalnej różnorodności i złożoności.

W zasadzie główna koncepcja słownika ideograficznego z biegiem lat nie uległa większym zmianom, lecz wraz z przybywaniem nowego materiału leksykalnego wprowadzano do niej pomniejsze korekty i niezbędne uszczegółowienia. Zastosowanie założeń projektu do próbnego przygotowania haseł słownikowych ujawniło olbrzymią dialektową różnorodność w obszarze leksyki, co w pełni potwierdziło konieczność jej całościowego opracowania w ramach słownika ideograficznego.

Wiele lat upłynęło na systematycznym i nieprzerwanym gromadzeniu materiału leksykalnego oraz takim jego przygotowaniu, aby można było go zdeponować w kartotece słownika. Kartoteka rozrosła się w tym okresie znacząco. W międzyczasie zmarł

profesor Stoikow (1969 rok), a później również i profesor M. Mladenow (1992 rok). Mimo niższego tempa pracy i wymuszonych, okresowych przerw, tworzenie słownika kontynuowano. Kartoteka zasobów leksykalnych uzupełniana była na bieżąco o materiały pochodzące z nowo pojawiających się publikacji. W kolektyw autorski włączyli się naukowcy z trzeciego już pokolenia dialektologów – W. Żobow i G. Kolew. Taka wspólna naukowa działalność doprowadziła do wykształcenia się swoistej szkoły rozbudzania u młodych badaczy zainteresowania gwarami bułgarskimi i ich słownym bogactwem. Podczas dopracowywania i przygotowywania do publikacji pierwszego tomu słownika do grupy dialektologów dołączyła również D. Mladenowa.

Materiały leksykalne do słownika gromadzone były na przestrzeni prawie sześciu dziesięcioleci, lecz jego chronologiczne granice są znacznie szersze. Słownik obejmuje całe językowe bogactwo gwar bułgarskich używanych od wieku XX do czasów współczesnych. Ogrom dostępnego materiału sprawił, że przygotowanie i wydanie *Ideograficznego słownika gwar...* opóźniło się, a jednak dzięki swojemu zamysłowi i unikalnej koncepcji, praca ta wciąż stanowi jedyne w swoim rodzaju, kompleksowe studium leksykograficzne, obrazujące w sposób całościowy różnorodność i bogactwo leksykalne języka słowiańskiego. Konieczność istnienia tak skonstruowanego słownika jest wciąż aktualna nie tylko po to, by dla przyszłych pokoleń zachować wierny obraz gwarowego, językowego dziedzictwa z jego odniesieniami do języka literackiego, lecz również, a może nawet przede wszystkim po to, aby przyszli badacze, którzy podejmą się trudu prześledzenia rozwoju i przemian zachodzących w języku bułgarskim, dysponowali kompletnym zbiorem wiarygodnych materiałów leksykalnych, dostęp do których umożliwi dokonywanie naukowych porównań na tym polu z pozostałymi językami słowiańskimi i bałkańskimi.

Ze względu na swoją strukturę i przeznaczenie, *Ideograficzny słownik...* w sposób istotny odróżnia się od pozostałych słowników dialektologicznych, w których jednostki leksykalne przedstawiane są w porządku alfabetycznym, ale ich brzmienie oraz znaczenie często nie pokrywa się ze znaczeniami literackimi. Sposób wyodrębnienia haseł zależy od założonego celu słownika, jednak pozostałe istniejące słowniki w ogóle nie uwzględniają sieci skomplikowanych znaczeniowych powiązań między jednostkami leksykalnymi, ignorując pokrewieństwo semantyczne między pozornie odległymi wyrazami.

Ideograficzny słownik gwar... natomiast przygotowany jest tak, aby dzięki alfabetycznemu uporządkowaniu łatwo było odszukać i użyć odpowiedniej formy leksykalnej (jak tego wymaga praktyka leksykograficzna), lecz, co najważniejsze, poszczególne wyrażenia słownika ustrukturyzowane są w taki sposób, żeby oddać charakter wydzielonych pojęć (substancji, właściwości, procesów oraz relacji między nimi), dla których istnieją nazwy w języku ogólnonarodowym.

Wokół tak skonstruowanych metaform usystematyzowane zostały w określonym porządku wszystkie zarejestrowane nazwy gwarowe wraz ze swoimi wariantami, ze wskazaniem ich rozmieszczenia terytorialnego. W ten sposób budowa haseł słownikowych spełnia wymagania nie tylko leksykografii dialektologicznej, ale i geografii lingwistycznej. Przy czym używany jest stary podział administracyjny kraju na powiaty, jako że daje on dokładniejsze wyobrażenie o geograficznym położeniu wiosek. Przy dostępności danych pochodzących z trzech lub więcej zamieszkałych miejsc, ale nale-

żących do jednego powiatu, ich nazwy oznacza się w sposób skrócony (np. Ихт, Карн, Лов, Лом). Jeśli materiał pochodzi z jednej lub dwóch wiosek, ich nazwy zapisywane są w nawiasie, zaraz po wyszczególnieniu powiatu, w którym te wioski są położone np. Лом (Вълчедръм, Мокреш). Terytorialne i społeczne ograniczenie występowania danego wyrazu stanowi o jego dialektologicznej wyjątkowości. Jako składowa część leksykalnego systemu dialektowego wyraz taki nie należy do języka literackiego, a jednocześnie wyróżnia się ograniczonym rozprzestrzenieniem geograficznym. Występuje na terytorium wyraźnie mniejszym od tego, jaki zajmuje język bułgarski jako całość.

Charakterystyka gramatyczna wyrazów jest bardzo oszczędna. Przy rzeczownikach podawany jest wyłącznie rodzaj, czasowniki natomiast zapisane zostały w formie 1 os. l.p. bez wyszczególniania ich charakterystyki aspektowej. W 3 os. l.p. przedstawiane są te czasowniki, których semantyka (w języku bułgarskim) wyklucza użycie ich w 1 os. l.p., na przykład: *би`еe* (beczy), *вал`u* (pada deszcz), *вк`исва ce* (kwaśnienie), *горчи* (gorzknienie) itd.

Słownikowe hasła podstawowych czasowników zawierają prefiksalne formacje, których znaczenie modyfikowane jest przez dodatkową cechę, na przykład: *дар`я*, *дар`явам* – ‘daję prezent ślubny, zaręczynowy’ (ИДРБЕ 2012, 900). W porządku alfabetycznym przedstawione są czasowniki *в`оздара*, *издар`явам*, *обд`арвам*, *обдар`явам*, *обдар`я*, *од`арвам*, *одар`явам*, *над`ара*, *надар`явам*.

Organizacja materiału przygotowana jest według zasad onomazjologicznych, przy czym wychodzi się od wyodrębnienia określonego pojęcia i następnie szuka się środków użytych do jego nominacji. Tego typu podejście daje sposobność odkrycia różnorodnych możliwości wykorzystywanych przez użytkowników języka podczas rozpoznawania, konceptualizacji i werbalizowania zasięgu pojęć wywodzących się z zewnątrzjęzykowej rzeczywistości.

Zestawienie w jednym słownikowym haśle wszystkich dostępnych heteronimów doskonale służy ukazaniu pełnego obrazu językowej różnorodności oraz całego leksykalnego bogactwa języka bułgarskiego. Szeroki wybór różnych cech motywacyjnych, używanych przy tworzeniu nazw dialektalnych, zwłaszcza tych niewystępujących w języku literackim, uwidacznia różnorakie aspekty etnokultury użytkowników języka bułgarskiego.

Włączenie jednostek leksykalnych, rozprzestrzenionych w oddzielnych gwarach, jak i kolejność przedstawienia ich w słowniku, są spójne z teorią dotyczącą istoty wyrazów gwarowych oraz leksyki dialektologicznej. Ich określanie opiera się na cechach dystynktywnych i mechanizmach innych niż te występujące w języku literackim:

- nieobecność danego wyrazu jako formy i znaczenia w systemie leksykalnym języka literackiego,
- występowanie formantu słowotwórczego lub modelu, którego nie zanotowano wcześniej w języku literackim,
- wyraz motywujący niecharakterystyczny dla języka literackiego,
- realizacja różniąca się od ogólnobułgarskiego modelu słowotwórczego lub charakterystyki gramatycznej,
- występowanie zmian fonetycznych i osobliwości sprzecznych z tymi, które charakterystyczne są dla danej gwary,
- różnice znaczeniowe i inne.

Charakteryzowanie leksyki gwarowej opiera się na kryteriach lingwistycznych – pod uwagę brana jest istota danego wyrazu jako jednostki nazywającej oraz miejsce jakie wyraz ten zajmuje w systemie językowym. Natura związanych z tym wyrazem przedmiotów oraz wydarzeń nie jest rozpatrywana.

Hasło słownikowe zawiera krótkie objaśnienie wyrazu występującego w języku literackim, po czym ukazane zostają jego dialektowe warianty zbudowane wokół tego samego rdzenia, a zawierające osobliwości fonetyczne, morfemowe lub słowotwórcze. Na przykład wyrazowi nagłówkowemu *глад* ‘odczuwanie silnej potrzeby zjedzenia czegoś, głodowanie’ towarzyszą również: *гладъ, глакъ; глад`ия, гл`адия, глад`я; гл`адност; гладор`иа, гладор`ия; гладот`ие, гладот`ия; гл`адост* (ИДРБЕ 2012, 712), które to obrazują istnienie różnic w sposobie akcentowania.

Obok każdej nazwy, po jej fonetycznych wariantach, podawane są także morfemowe i słowotwórcze dialektyzmy. Na przykład za różnorodnymi realizacjami fonetycznymi wyrazu *врат`а* (ИДРБЕ 2012, 528) – ‘otwór, przez który wchodzi się do pomieszczenia z ogrodu lub dworu albo służące do zakrywania takiego otworu urządzenie’ – wyszczególnione są również inne warianty słowotwórcze: *вр`атник, ѓр`атник, вр`акник; вр`атняк, вратн`як; вр`атница, вр`акница, ѓр`акница; вр`атничка; вр`анца, ѓр`анца, вр`атня, ѓр`атня, вр`акня, ѓр`акня; вр`акне, ѓр`акне; вратц`а, вращ`а* i inne.

Przy budowaniu haseł słownikowych pierwszeństwo daje się tak zwanym pełnym dialektyzmom, które całkowicie różnią się swoim brzmieniem od wyrazu podstawowego. Dialektyzmy te przedstawia się w porządku alfabetycznym, po czym wyszczególnia się możliwe ich warianty. Na przykład po wariantach wyrazu *глед`ец* ‘żrenica oka’ (ИДРБЕ 2012, 717) przywołane zostały nazwy dialektowe takie jak: *`ангялче, д`ете, зрак, зр`ачец, з`ърно, л`ъпка, н`адзърт, ог`анче, пир`унче, светч`е, стъкл`еница, чов`ечец, (чов`ечък, чил`ечек, чов`ечич, чил`яч* i tym podobne), z których wiele to derywaty semantyczne utworzone poprzez porównania.

Podczas badań nad leksyką dialektową szczególną uwagę zwraca się na tak zwane dialektyzmy nominacyjne, które nie posiadają semantycznych odpowiedników w języku literackim. Nazywają one na tyle ważne dla użytkowników dialektu realia życia i aspekty ludzkiej działalności, że dla ich wyróżnienia utworzono osobne słowa. Umieszczenie ich w *Ideograficznym słowniku gwar...* opiera się na ich możliwych związkach i powiązaniach semantycznych z jednostkami leksykalnymi istniejącymi w języku literackim i włączonymi do słownika jako hasła podstawowe. Na przykład po słowie używanym do nazwania ‘otworu, przez który wchodzi się z podwórza lub ogrodu do pomieszczenia oraz urządzenia do jego zamykania’, przedstawione są także osobne nazwy dla poszczególnych rodzajów drzwi, zróżnicowane ze względu na rozmiar, rodzaj materiału z którego zostały wykonane czy nawet ze względu na ich przeznaczenie. W ten sposób obok nazwy gatunkowej drzwi – *врат`а* (ИДРБЕ 2012, 527) zgrupowane zostały nazwy rozprzestrzenione w gwarach:

- ‘drzwi wplecione z gałęzi’ – *вр`атник, вр`атничка, вр`анца; дук`атъ; л`еса, л`яса, лес`а; перд`е; плетн`я; н`ортеница* i tym podobne,
- ‘zewewnętrzne drzwi wiodące ku drodze’ – wraz z leksemami opartymi o rdzeń *врат-* przedstawione są również *г`агело, к`агело; кап`ия, кап`ие; кападж`ик; панат`ур, парт`ур, палат`ур; н`орта, пр`очка, пр`отка, пр`отна* i inne.

Obok wyrazu oznaczającego ‘przeszkłone drzwi wejściowe’ zestawiono nazwy takie jak: *джамл`ия, жамл`ия, вр`ата джамл`ия*. Usystematyzowano i wyszczególniono rozpowszechnione w gwarach nazwy specjalistyczne oznaczające: ‘drzwi na dwór’, ‘małe drzwi’ i tym podobne.

W osobnym haśle słownikowym przedstawione zostały heteronimy służące nazywaniu ‘wielkich drzwi zewnętrznych wiodących ku drodze, którymi na podwórkę wjeżdżają pojazdy i dobytek’ (ИДРБЕ 2012, 533).

Do hasła słownikowego *вр`атница* – oznaczającego ‘małe drzwi zewnętrzne, przez które na podwórkę wchodzi ludzie’ – dołączone są dialektyzmy oznaczające ‘małe drzwi ogrodowe’, ‘drzwi między dwoma sąsiednimi podwórkami’ oraz pożyczki i wyrazy pochodne, posiadające interesującą wewnętrzną formę, jak na przykład: *комиал`ък, пр`елез, пр`ескоч, прег`он, к`омиу капъс`ъ* (ИДРБЕ 2012, 536). Przy tworzeniu oddzielnych wyrazów dla nazwania pojęć nadrzędnych odzwierciedlone zostają różnorodne aspekty rzeczywistości socjalno-bytowej, interesujące i ważne dla użytkowników danej bułgarskiej gwary. Dla przykładu istnienie specjalnych nazw takich jak: *беж`аница, беж`анка* oraz przejęte z języka tureckiego słowo *кач`ак* oznaczające ‘małe, tajne drzwiczki, przez które można się wymknąć niezauważonym’ (ИДРБЕ 2012, 537), związane jest z niespokojnymi dziejami narodu bułgarskiego. W tym samym znaczeniu używane są nazwy złożone, takie jak *кач`ак канус`у, кач`а канус`у* czy *м`ала вр`ата*.

Różnorodne aspekty życia na wsi przyczyniły się do wyewoluowania licznych i bogatych w słownictwo grup tematycznych, złożonych z wyrazów połączonych siecią czytelnych zależności leksykalnych. W ich skład wchodzi nazwy opisujące wszelakie przejawy codziennej ludzkiej działalności, włączając w to aktywność życiową, pracę na roli, hodowlę zwierząt, jak również terminologię dotyczącą budowy i wyposażenia pomieszczeń mieszkalnych, hodowlanych i gospodarczych oraz tym podobne dziedziny.

Szeroko rozprzeźnione i często używane są leksemy takie jak: *антер`ия, ба`абек, в`ител, в`атали, вериг`ало, вл`ачка, вр`ъшник, дик`аня, дол`актеник, долам`а* i inne, które właściwie przynależą do pasywnej warstwy języka literackiego, ale jednocześnie stanowią świadectwo istnienia subtelnych różnic między kulturami społecznymi i materialnymi stworzonymi przez użytkowników poszczególnych gwar.

Dane przedstawione w pierwszym tomie *Ideograficznego słownika gwar...* stanowią doskonałe potwierdzenie postulowanej hipotezy istnienia terminologii gwarowej, należącej do leksyki specjalistycznej, która tematycznym bogactwem i różnorodnością różni się od zasobu leksykalnego języka literackiego. Tematycznie uporządkowane słownictwo jest łatwe do odnalezienia dzięki specjalnie zaprojektowanej strukturze haseł. Z jednej strony, te nazwy, które nie mają swoich semantycznych ekwiwalentów w języku literackim, włączane są do hasła słownikowego przy odpowiedniej nazwie rodzajowej. Z drugiej strony, dialektyzmy służące nazywaniu części maszyn, urządzeń i przedmiotów zebrane są w ramach haseł słownikowych nazywających cały przedmiot, którego są częścią. Nazwy całych przedmiotów mogą już występować w języku literackim. Na przykład obok nazwy *врете`но* (ИДРБЕ 2012, 545) – ‘urządzenia wykonanego z drewna, obracanego ręką, służącego do ręcznego przędzenia’, skupione są również leksemy oznaczające ‘górną część wrzeciona’, ‘dolną część wrzeciona’, ‘po-

grubioną część wrzecziona’ (*надебелена част на времето*). Przy wyrazie *дик`аня* (ИДРБЕ 2012, 941), oznaczającym ‘prymitywne urządzenie służące do wydobywania ziarna z kłosów i oddzielania słomy, zrobione z desek, w które wbite są ostre krzemienie’ dołączone są nazwy o znaczeniach: ‘długie drewno służące do mocowania dikanii do chomąta’, ‘długie zakrzywione ku górze drewno budujące dikanię’, ‘przednia deska dikanii’.

Tematycznie powiązane wyrazy, które nie mają odpowiedników w języku literackim, stanowiąc gwarowe osobliwości, świadczą jednocześnie o głębokich różnicach jakościowych między systemami leksykalnymi gwary i języka literackiego. Typologiczne różnice między leksyką literacką a leksyką gwarową powstają ze względu na odmienną segmentację rzeczywistości pozajęzykowej i sposób jej werbalizacji. W nazwach odzwierciedlony zostaje szeroki krąg rzeczy ważnych osobliwości z poszczególnych sfer bytowania i aktywności wytwórczej, mających istotne znaczenie dla użytkowników języka dialektowego.

Materiał zawarty w pierwszym tomie *Ideograficznego słownika gwar...* pokazuje, że przy nazywaniu rzeczy, substancji i pojęć najbardziej podstawowych, używana jest ograniczona liczba jednostek leksykalnych, które są rozprzestrzenione na szerokim obszarze geograficznym. Natomiast, gdy z poziomu o charakterze ogólnym przechodzi się do uszczegółowionych wariantów różnych pojęć i rozpatruje się na przykład ich części składowe, to różnorodnych jednostek leksykalnych stosowanych do ich opisu notuje się znacznie więcej, co świadczy o derywacyjnych i nominacyjnych możliwościach gwar bułgarskich. Na przykład dla nazwania ‘ruchu powietrza, odbywającego się przeważnie wzdłuż powierzchni ziemi’ używa się najczęściej leksemu wspólnego dla wszystkich języków słowiańskich – *вятър* (ИДРБЕ 2012, 645) – w jego fonetycznych i morfologicznych modyfikacjach, przyjętego również w języku literackim. Jednak by opisać różnorodne cechy wiatru, włącznie z informacją o porze roku, kiedy się on pojawia, o kierunku, z którego wieje, o tym, czy jest to wiatr silny czy słaby, przyjazny czy niszczący, utworzone zostały przez wspólnoty mieszkańców specjalne terminy. *Ideograficzny słownik gwar...* terminy te porządkuje i wyjaśnia. Zamiast opisowo objaśniać ‘ciepły wiatr, który wieje z południa’, użytkownicy gwar posługiwali się słowami takimi jak: *абл`ановеца*, *ар`апино*, *балкандж`ия*, *б`анчанин*, *бел`анът*, *б`елият*, *белом`орац*, *благио*, *веселко*, *горн`як*, *план`инец*, *развиг`ор*, *снего`яд*, *топ`лик*, *южн`як* i tym podobnymi (ИДРБЕ 2012, 646).

Wokół znaczenia ‘zimny wiatr, który wieje z północy’ zgrupowane zostały rzeczowniki: *б`ърденин*, *вард`арец*, *вл`ашки*, *горн`ак*, *горн`енин*, *дармад`ан*, *дер`икоз`ел*, *долн`ек*, *д`унавец*, *есенник*, *кр`ивец*, *мор`янин*, *пр`есняк*, *п`орез*, *с`евер*, *северн`як*, *с`ибирец*, *студ`енкд*, *студен`як* i tym podobne (ИДРБЕ 2012, 651).

Dla oznaczenia ‘wiatru, który wieje z zachodu’ rozprzestrzenione są nazwy takie jak: *арна`утина*, *бърз`ия*, *вр`анчанин*, *горн`як*, *д`олник*, *з`ападът*, *з`ападния*, *кар`ап`ол*, *п`акостникът*, *пърл`икозар*, *севл`иевеца*, *с`рбин*, *студен`яко*, *ясн`ец*, *ясн`ик* i tak dalej (ИДРБЕ 2012, 655).

Oddzielnie przedstawione zostały rodzaje nazw skupione wokół znaczeń: ‘wiatr wiejący z kierunku wschodniego’, ‘zimny północno-zachodni wiatr’, ‘północno-wschodni wiatr’, ‘południowo-zachodni wiatr’, ‘wiatr wiejący od morza’ (*мор`янин*, *мор`яка*, *м`орскио*, *черном`ор*, *сол`ен в`ятър* i inne), ‘wiatr, który wieje nad po-

wierzchnią rzeki’, ‘wiatr, który przynosi opady (deszczu, śniegu)’, ‘zimny wiatr’, ‘suchy wiatr, który wypala zasiewy’, ‘silny, porywisty wiatr’, ‘przyjemny, chłodzący wiatr’, ‘wieczorny wiatr’ i tym podobne.

Mnogość specjalistycznych nazw daje dowód złożoności relacji między poszczególnymi elementami rzeczywistości a ich odzwierciedleniem w języku. Ważne miejsce pośród nich zajmują jednostki leksykalne utworzone wedle norm derywacyjnych poszczególnych gwar. Uwypuklają one rolę słowotwórstwa we wzbogacaniu zasobów leksykalnych, a ich wewnętrzna forma oraz odniesienia do wyrazów motywujących, z których zostały utworzone, uwidaczniają systemowy charakter leksyki. Na przykład od czasowników *гълча*, *думам*, *приказвам*, używanych w gwarach w znaczeniu ‘mówię’, utworzone zostały przymiotniki *галчел`ив*, *думл`ив*, *приказл`ив*, co w sposób niezwykle interesujący ilustruje wzajemne związki i odniesienia istniejące pomiędzy gwarami.

Przedstawione w oddzielnym haśle słownikowym heteronimy, skojarzone z wyrazem podstawowym na zasadzie podobieństwa semantycznego, nie tylko ujawniają sporą liczebność wariatów dialektycznych używanych do nazywania tego samego przedmiotu lub zjawiska, lecz przede wszystkim ukazują pełen potencjał derywacyjny rozpatrywanych gwar wraz z ich możliwościami nominacyjnymi i mechanizmami słowotwórczymi. Na przykład dla przekazania znaczenia ‘towarzyszy kawalerowi, kiedy ten udaje się do panny w celu omówienia zaręczyn’ używany jest w języku literackim rzeczownik *годеж`ар* (ИДРБЕ 2012, 762). Słownik rejestruje także odpowiadające mu derywaty: *главеж`ар*, *глав`ежник*, *главиш`ар*; *дevesн`ар*; *дум`алник*; *жен`ил*, *жен`ихъл*; *зап`ивник*; *изгл`едник*; *мом`ар*; *огл`авник*; *огл`едник*; *од`умник*; *сгов`орник*; *стр`ойник* oraz ich fonetyczne i derywacyjne warianty.

Wybór różnych cech motywacyjnych przy tworzeniu oddzielnych nazw dla określania tego samego rzeczywistego bytu wypływa z etnokulturowej specyfiki użytkowników poszczególnych gwar języka bułgarskiego, co autorom słownika stwarza możliwość ukazania całościowego obrazu bułgarskich gwar i używanych w nich sposobów nominacji.

Wieloznaczne jednostki leksykalne włączone są w hasła słownikowe odpowiadające ich odcieniom znaczeniowym. Na przykład czasownik *чета* (czytam) w znaczeniu ‘wzrokowo odbieram tekst pisany i go rozumiem’ tworzy osobne hasło słownikowe. W znaczeniu ‘wymawiam liczby w ich kolejności’ przedstawiony jest także obok czasowników zgrupowanych wokół hasła – *броя* (liczę).

Wydanie pierwszego tomu *Ideograficznego słownika gwar...* (zawierającego hasła od litery A do D) wymagało ukończenia absolutnie wszystkich etapów pracy, począwszy od wstępnego szkicu, a kończąc na skompletowaniu i uporządkowaniu materiałów według założonego klucza. Poszczególne etapy tego naukowego przedsięwzięcia wyglądały następująco:

- zarysowanie wstępnej koncepcji słownika i dopracowanie jego struktury w praktyce, podczas porządkowania pierwszych zebranych materiałów, doświadczenia z tego etapu przedstawione zostały w publikacji S. Stoikowa i M. Mladenowa *Проект за Идеографски речник на българския език* (1969);
- ukończenie spisu haseł, który zadecydował o ostatecznej strukturze słownika;

- prace nad skompletowaniem materiału dialektologicznego i ustrukturyzowaniem go według przygotowanych wcześniej założeń semantycznych, czyli według ułożonych alfabetycznie odpowiednich nazw literackich;
- rozszerzenie zespołu autorskiego o doskonale przygotowanych merytorycznie dialektologów, których doświadczenie pozwoliło dodatkowo wzbogacić, uszczegółowić i doprecyzować założenia projektu (*Проект* 1969).

Do usprawnień tych należy zaliczyć między innymi tak oto zmodyfikowane założenia:

- przy wszystkich wyrazach nagłówkowych, niezależnie od ich semantycznej bliskości do literackich ekwiwalentów, podaje się objaśnienie i komentarz;
- nie odnotowuje się wariantów fonetycznych (ъ, u, y) przy redukcji a, e, o, w wyniku redukcji, literą я oznacza się wymowę ь znajdującego się po spółgłosce palatalnej (д`евер – д`евярко);
- słowa dialektowe różniące się akcentem nie są grupowane w jednej metaformie, przedstawiane jest ich geograficzne rozprzestrzenienie i lokalizacja;
- nie podaje się podstawowej formy 1 os. l.p. czasu teraźniejszego dla czasowników zarejestrowanych w formie 3 os. l.p. lub aorystu.

Informacje zawarte w *Ideograficznym słowniku gwar...* pozwalają na badanie występowania i rozprzestrzenienia słownictwa dialektowego wewnątrz bułgarskiego obszaru językowego z uwzględnieniem ujęcia diachronicznego. Słownictwo to nie występuje powszechnie na całym obszarze językowym. Nie jest ono w zasadzie notowane w języku literackim i właśnie dlatego stanowi niezwykle cenne świadectwo tego, w jaki sposób mieszkańcy konceptualizowali otaczającą ich rzeczywistość, w jaki sposób segmentowali ją na adekwatne pojęcia i jakich słowotwórczych środków i mechanizmów do tego celu używali. W ten sposób ukazane zostały zależności między leksyką dialektową a pozajęzykową działalnością człowieka, szczególnie w zakresie specjalistycznej terminologii związanej z pracą i narzędziami służącymi do jej wykonywania. W specjalistycznych nazwach odzwierciedlenie znalazło ówczesne rozumienie zjawisk przyrodniczych, zależności społecznych, a także różnych aspektów techniki wykorzystywanej w życiu codziennym, pracy na roli czy w obejściu.

Wieloletnie ekscerpowanie materiałów leksykalnych podporządkowane było nadrzędnej idei, by całe terytorium języka bułgarskiego opisać i udokumentować w ujęciu diachronicznym, z włączeniem źródeł, które opublikowano poza granicami kraju. Po raz pierwszy w jednej publikacji zebrano dane pochodzące ze wszystkich bułgarskich leksykalnych systemów gwarowych, włączając w to warianty używane przez bułgarską diasporę. Do słownika włączono także materiały osobiście zebrane przez jego autorów.

Ideograficzny słownik gwar... zawiera leksykograficznie opracowany materiał dialektologiczny, który, wchodząc do obiegu naukowego, ma stać się dostępny dla bułgarskich i cudzoziemskich językoznawców, stanowiąc swoistą bazę leksykalną i punkt wyjścia do badań nad historią języka bułgarskiego, a także pozostałych języków bałkańskich, pokazując jednocześnie wspólne dla nich tendencje rozwojowe. Dostarczając naukowego objaśnienia dla leksykalnych osobliwości dialektowych, umożliwi on studia konfrontatywne między językiem bułgarskim a innymi językami słowiańskimi i bałkańskimi.

W tym kontekście kontynuowanie prac nad przygotowaniem kolejnych tomów *Ideograficznego słownika gwar...* oraz ich wydanie, jawi się jako oczywisty obowiązek

wobec przyszłych pokoleń. To dla nich – w pracy naukowej obrazującej przemiany, jakie zaszły w tendencjach rozwojowych pomiędzy językiem literackim a gwarami języka bułgarskiego – badacze zobowiązani są zabezpieczyć świadectwa żywej, różnorodnej i bogatej mowy, która wybrzmiewała dawniej na bułgarskiej ziemi.

Literatura

БДА, *Български диалектен атлас*, т. 1–4, София, 1964–1981.

БДПМ, *Българска диалектология. Проучвания и материали*, т. 1–10, София, 1962–1981.

ИДРБЕ 2012, *Идеографски диалектен речник на българския език*, т. 1, А–Д, гл. ред. В. Радева, София, 2012.

Проект 1969, Стойков Ст., Младенов М. (1969), *Проект за Идеографски речник на българския език*, *Български език*, кн. 2, с. 155–170.